

KÜÇÜLTEN DEMOKRASİ: SAHRAALTI AFRİKA ÜLKELERİ

Çağdaş GÜNDÜZ¹
Mehmet DUYAR²

ÖZET

Demokrasiyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen akademik çalışmaların ortaya koydukları sonuçlar farklılık arz etmektedir. İlgili literatür incelendiğinde, demokrasi ve ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu belirten çalışmaların yanında aralarında bir ilişki olmadığını ortaya koyan akademik çalışmaların da bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı araştırılıp, demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ilgili argümanlar çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu amaçla, 1998-2016 dönemleri arasında Sahraaltı Afrika ülkelerinin verileri üzerinden panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, demokrasinin Sahraaltı Afrika ülkeleri açısından ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkisi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, İktisadi Büyüme, Sahraaltı Afrika Ülkeleri, Panel Veri Analizi

DOWNSIZING DEMOCRACY: SUB-SAHARAN AFRICAN COUNTRIES

ABSTRACT

The results of academic studies searching a relationship between democracy and economic growth are divergent. When the relevant literature is examined, it is seen that there are some studies asserting both there is a relationship between democracy and economic growth and there is no relationship between democracy and economic growth. In this study, firstly, the relationship between democracy and economic growth is stated and also the impact of democracy on economic growth is discussed over related arguments. For this purpose, panel data analysis was carried out between sub-Saharan African countries during 1998-2016 period. As a result, democracy has a statistically significant and negative impact on economic growth in terms of sub-Saharan African countries.

Key Words: Democracy, Economic Growth, Sub-Saharan African Countries, Panel Data Analysis

¹ Öğr. Gör. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Söke MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cagdasgunduz35@gmail.com

² Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi Söke MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, mehmet.duyar@adu.edu.tr

1. GİRİŞ

Demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün konjonktürel etkilere göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilmektedir. Bu kapsamda ilişkinin yönünü belirleyebilmek için öncelikle şu soruyu sormanın faydalı olacağı düşünülmektedir: Bu ilişki yönü ekonomik büyümeden demokrasiye doğru mu uzanmaktadır yoksa tam tersi bir biçimde demokrasiden ekonomik büyümeye doğru mu uzanmaktadır? Yani, etken ve edilgen olan kavram hangisi olmaktadır? Bu durumun dönemsel etkilere göre farklılık gösterdiği söylenebilmektedir. Devletin ekonomi içerisinde almış olduğu rol, etken ve edilgen kavramın hangisi olacağını belirlemektedir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra klasik liberal anlayışın ekonomiyi domine etme yetisi sorgulanmış ve devlet aktif bir araç olarak ekonomiye müdahil olmaya başlamıştır. Ardından İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte devletin ekonomideki rolü daha da büyümüş ve 1980'li yıllara kadar uzanan refah devleti / sosyal devlet olarak ifade edilen güçlü bir devlet ekonomisi anlayışı ekonomiye hakim olmuştur. Devletin böylesine güçlü olduğu, üretim ve dağıtım mekanizmalarını kontrol altında bulundurduğu bir ekonomik ortamda ekonomik büyüme demokrasinin yönünü belirlemiştir. Yani, piyasa ekonomisinin arka planda kaldığı güçlü devlet ekonomileri dönemlerinde, ekonomilerin görece istikrarsız³ oldukları düşünüldüğünde ekonomik büyüme etken, demokrasinin ise edilgen durumda olabilmesi anlam kazanmaktadır. Ekonomik büyüme ile demokrasi arasındaki ilişkiyi ilk inceleyen yazarlardan birisi olan Lipset'in (1959) ekonomik zenginliklerin demokrasiyi sürdürebilmede önemli olduğunu ifade etmesi de bu bağlamda değerlendirilmektedir.

1970'lerde ortaya çıkan petrol krizleri ve artarak devam eden enflasyon ve işsizlik gibi sorunlarla devletçi ekonomi anlayışının bekleneni verememesi sonucunda 1980'lerin başında bir alternatif olarak neo-liberalizm anlayışı ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2009: 329). Neo-liberalizm ile birlikte serbest piyasacı ekonomi anlayışının öncüllemesiyle yukarıda bahsedilen ilişkinin yönü tam tersi bir biçimde demokrasiden ekonomik büyümeye doğru evrilmiştir. Böylelikle etken

---

³ 1929 Ekonomik Buhranı, savaş ekonomisi gibi etkenlerin ekonomileri istikrarsız hale getirdiği ifade edilebilmektedir.

yani bağımsız değişken demokrasi olurken, edilgen olan bağımlı değişken ise ekonomik büyüme olmuştur. Rodrik'in (2000a: 148) ifadesiyle demokrasi daha fazla kazandırmaya başlamıştır.

Çalışma, konjonktürel olarak günümüzde demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olduğu varsayımından hareketle demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Sahraaltı Afrika ülkelerinin 1998-2016 dönemleri arasındaki yıllık verileri üzerinden panel veri analizi yöntemiyle açıklamayı amaçlamaktadır. Dünya Bankası'nın "From Crisis To Sustainable Growth - sub Saharan Africa" raporunda, Sahraaltı Afrika ülkelerindeki sosyal, siyasal ve ekonomik krizlerin çözümü için iyi-yönetişim kavramının ortaya konulması (Dünya Bankası, 1989: 18) bu ülkeleri araştırma için değerli kılmaktadır. Dünya Bankası (1994: vii)'e göre iyi yönetim, şeffaf karar alma süreçlerini, profesyonel ahlaka sahip bir bürokrasiyi, eylemlerinden sorumlu olan bir hükümeti, güçlü bir sivil toplum anlayışını ve herkes için geçerli olan bir hukukun üstünlüğü anlayışını ifade etmektedir. Ayrıca iyi yönetim ekonomi için de tamamlayıcı bir unsur olmaktadır. Kamu sektörünün şeffaf politikalar çerçevesinde etkin ve verimli bir biçimde çalışmasını desteklemektedir. Bu şekilde hükümetlerin ve pazarların verimliliğini artırarak ekonomik kalkınma sağlamaktadır (Dünya Bankası, 1992: v). Söz konusu raporların iyi yönetim ile hesap verebilir, şeffaf, sivil topluma ve hukukun üstünlüğüne değer veren demokratik nitelikleri öncüllemesi ve aynı zamanda bunlar sayesinde ekonomik büyümenin sağlanılacağı ifade edilmesi demokratik nitelikleri ve ekonomik büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda Sahraaltı Afrika ülkeleri üzerinde bir analiz gerçekleştirilmeyi ayrıca önemli kılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki bağı açıklamaya çalışan çok sayıda çalışma görülmektedir. Bu çalışmalarda söz konusu ilişki genel itibariyle üçlü bir tasnife tabi tutulmaktadır. Doğan (2005)'e göre bu tasnifleme, "demokrasiyi ekonomik gelişmenin ön koşulu olarak gören yaklaşımlar, demokrasiyi ekonomik gelişmenin ön koşulu olarak görmeyen yaklaşımlar ve demokrasi ile ekonomik gelişme arasından belirli yönde bir bağ olmadığını belirten yaklaşımlar" iken, Acaravcı ve Erdoğan (2015)'e göre ise demokratikleşmenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği çatışmacı yaklaşım, demokratikleşmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bağdaşmacı yaklaşım ve aralarında sistematik bir ilişkinin

kurulamayacağını belirten şüpheli yaklaşım şeklinde kendini göstermektedir. Bu çalışma ise, diğer tasnifleme çalışmalarına benzer bir şekilde, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi pozitif yönlü bir ilişki, negatif yönlü bir ilişki ve anlamlı olmayan bir ilişki şeklinde ayırma tabii tutmayı uygun görmekte ve Tablo 1’de özetlemektedir.

Tablo 1. Konu ile İlgili Çalışmaların Listesi

Çalışma	Örneklem	Yöntem	Etki Yönü
Abrams ve Lewis (1993)	90 Ülke 1968-1987	Panel Veri Analizi	Ekonomik Büyüme Üzerinde Pozitif Etki
Leblang (1996)	50 Ülke 1960-1990	Panel Veri Analizi	
Rodrik (2000b)	90 Ülke 1970-1989	En Küçük Kareler Yöntemi	
Dollar ve Kraay (2003)	168 Ülke 2000-2001	Panel Veri Analizi	
Ghosh ve Gregoriou (2009)	15 Ülke 1960-1990	Panel Veri Analizi	
Narayan, Narayan ve Symth (2011)	30 Ülke 1972-2001	En Küçük Kareler Yöntemi	
Ray ve Ray (2011)	Hindistan 1980-1981 ve 2010-2011	Eş Bütünleşme Analizi	
Hayaloğlu (2015)	MINT Ülkeleri 1990-2012	Panel Veri Analizi	

Şahin (2017)	7 Ülke 1995- 2015	Panel Birim Kök Testi, Panel Eş Bütünleşme Testi	
Alesina ve Rodrik (1991)	Farklı Ülke Grupları 1960- 1985	En Küçük Kareler Yöntemi	Ekonomi k Büyüme Üzerinde Negatif Etki
Helliwell (1992)	125 Ülke 1960- 1985	En Küçük Kareler Yöntemi	
Tavares ve Wacziarg (2001)	65 Ülke 1970- 1989	Panel Veri Analizi	
Persson ve Tabellini (2006)	Farklı Ülke Grupları 1960- 2000	Panel Veri Analizi	
Rachdi ve Saidi (2015)	17 Ülke 1983- 2012	Genişletilmiş Momentler Yöntemi	
Acaravci ve Erdoğan (2015)	15 Ülke 1999- 2012	Panel Birim Kök Testi, Panel Eş Bütünleşme Testi	
Erkuş ve Karamelikli (2016)	Türkiye 1950- 2010	Zaman Serisi Analizi, ARDL Testi	
De Haan ve Siermann (1995)	Farklı Ülke Grupları 1950- 2013	Duyarlılık Analizi	
Yay (2002)	75 Ülke 1971- 1990	En Küçük Kareler Yöntemi	Ekonomi k Büyüme Üzerinde Etkisiz

Kurzman, Werum ve Burkhart (2002)	106 Ülke 1951- 1980	En Küçük Kareler Yöntemi
Olk (2003)	51 Ülke 1975- 2000	En Küçük Kareler Yöntemi
Drury, Kriekhaus ve Lusztig (2006)	100 Ülke 1982- 1997	Yatay Kesit Analizi
Beşkaya ve Manan (2009)	Türkiye 1970- 2005	Zaman Serisi Analizi

Ampirik çalışmaların bulgularından hareketle hazırlanan Tablo 1 incelediğinde, literatürde demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi hem pozitif hem negatif hem de anlamlı olmayan sonuçlar bağlamında değerlendiren çalışmaları görmek mümkün olmaktadır. Söz konusu ampirik çalışmaların 1990'lerden sonra yoğunlaştığı dikkatleri çekmektedir. Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ileri süren ilk araştırmalardan biri olan Abrams ve Lewis (1993)'in çalışması, 1968-1987 dönemleri arasında 90 ülke içerisinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre, diğer şartların sabit olduğu düşünüldüğünde kişisel özgürlüklerin artması söz konusu ülkelerde hızlı bir ekonomik büyümeye neden olduğu vurgulanmaktadır. 1960-1990 dönemleri arasında temel olarak 50 ülke arasında panel veri analizi yöntemiyle bir çalışma yapan Leglang (1996) demokrasi bağlamında bireylerin mülkiyet haklarını koruyan ülkelerin ekonomilerinin korumayan ülkelere göre daha hızlı büyüdüğü bulgusuna ulaşmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan 90 ülkenin 1970-1989 dönemleri üzerine bir çalışma gerçekleştiren Rodrik (2000b), katılımcı demokrasi anlayışına sahip ülkelerin diğer ülkelere göre daha yüksek ve kaliteli bir ekonomik büyüme trendi yakaladığını ifade etmiştir. 2000-2001 dönemlerinde 168 ülke üzerinde çalışan Dollar ve Kraay (2003) hukukun üstünlüğünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğunu, 1960-1990 dönemleri arasında 15 ülkeyi analiz eden Ghosh ve Gregorio (2009) ise demokratikleşmenin uzun dönemde ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını belirtmişlerdir. 30 Sahraaltı Afrika ülkesini 1972-2001 yılları arasında inceleyen Narayan, Narayan ve Symth (2011)'e göre ise demokratikleşmenin genel itibarıyla ekonomik büyümeye katkı

sağlamakla birlikte araştırmaya dahil tüm ülkeler için aynı durumun geçerli olamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Literatürdeki diğer çalışmalardan farklı bir biçimde tek bir ülkeyi iki farklı dönemde inceleyen Ray ve Ray (2011), Hindistan’da 1980-1981 ve 2009-2010 dönemleri üzerine yaptığı analizlerde demokrasi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir. 1990-2012 dönemleri arasında MINT ülkelerini inceleyen Hayaloğlu (2015)’e göre demokrasi göstergelerindeki iyileşmeler ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Benzer bir çalışmayı yedi geçiş ekonomisi üzerinde yapan Şahin (2017)’e göre ise, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine kısa dönemde rastlanılmazken, uzun dönemde bu ilişki kendisini göstermiş ve demokrasi ekonomik büyümeyi pozitif anlamda etkilemiştir.

Literatürde demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olduğunu ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır. Alesina ve Rodrik (1991), 1960-1985 dönemleri arasında farklı ülke grupları üzerinde yaptıkları araştırmalar neticesinde rejim tipi, refah dağılımı ve ekonomik büyüme arasında bir bağlantı kurarak demokrasi vasıtasıyla gelir adaletsizliğine karşı mücadele eden ülkelerin demokrasilerinin bu durumdan negatif yönde etkilendiklerini belirtmiştir. 1960-1985 dönemlerini 125 ülke açısından analiz eden Helliwell (1992)’e göre, demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır ancak söz konusu etkinin istatistiksel olarak anlamlandırılması mevcut veriler üzerinden güç olmaktadır. Tavares ve Wacziarg (2001), 1970-1989 dönemlerine yönelik olarak gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 65 ülke üzerinde gerçekleştirmiş oldukları inceleme sonucunda demokrasinin her ne kadar beşeri sermayeyi pozitif anlamda etkilese de fiziksel sermaye yatırımlarını engellemesi nedeniyle kamu harcamalarının GSYH’deki oranını artırdığını ve ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini belirtmektedir. Persson ve Tabellini (2006)’ye göre, siyasal rejimler ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen unsurlar olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamda 1960 ile 2000 yılları arasında farklı ülke grupları arasında yapmış oldukları çalışmalara göre parlamenter demokrasi ile yönetilen ülkelerde kamu harcamalarının daha yüksek seviyelerde olması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. 17 MENA ülkesi üzerinde 1983-2012 dönemleri arasında veri analizi gerçekleştiren Rachdi ve Saidi (2015)’e göre, demokrasi ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Benzer bir şekilde 1999 ve 2012 yılları arasında 15 MENA ülkesini analiz eden Acaravci ve Erdoğan (2015)’e göre, demokrasi GSMH üzerinde negatif yönde bir

etkiye sahip bulunmaktadır. 1950 ile 2010 yılları arasında Türkiye üzerine bir analiz gerçekleştiren Erkuş ve Karamelikli (2016)'ya göre, demokrasi doğrudan gelir düzeyini, dolaylı olarak ise ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Demokrasi ile ekonomik büyümeyi inceleyen ampirik çalışmalardan bazıları ise bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki kuramamış ya da mevcut verilerin ilişki kurmada yetersiz olduklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda, De Haan ve Siermann (1995), farklı ülke gruplarıyla 1950-2013 dönemlerine yönelik olarak yapmış oldukları çalışmalarda demokrasi ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını ifade etmişlerdir. Yay (2002) çalışmasını 1971-1990 dönemlerinde 74 az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke açısından gerçekleştirmiştir. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı araştırmada, demokrasi ile büyüme arasında anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. 106 ülke üzerinden 1951-1980 yılları arasında toplanan yıllık zaman serileri verilerini kullanarak, demokrasinin büyüme üzerindeki uzun ve kısa vadeli doğrudan ve dolaylı etkilerini araştıran Kruzman vd. (2002), demokratik rejimlerin yatırımları arttırmak için popüler olmayan tedbirleri uygulamaya cesaret edememelerinden dolayı ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Kruzman'a göre yalnızca otoriter rejimler buna cesaret edebilmiştir. 51 Afrika ülkesi üzerinde 1975-2000 dönemlerini temel alarak bir araştırma gerçekleştiren Olk (2003), kısa dönemli olarak demokrasinin ekonomik büyümeye yol açacağını ancak demokratik bir sistemin tam anlamıyla yerleşmesiyle birlikte bu büyümenin artık durarak aralarındaki ilişkinin anlamsızlaşacağını ifade etmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan 100 ülke üzerinden analiz gerçekleştiren Drury vd. (2006), analiz sonuçlarının demokrasi ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki kurmaya olanak sağlayacak derecede yeterli olmadığını belirtmiştir. Benzer bir şekilde Beşkaya ve Manan (2009), 1970-2005 dönemlerinden Türkiye üzerine farklı modeller kullanarak yapmış oldukları analizlerin bir kısmında pozitif diğer kısmında ise negatif sonuçlara ulaşmışlar dolayısıyla böyle bir ilişkinin belirsiz olduğu sonucuna varmışlardır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Ekonometrik araştırmalarda kullanılan veri türleri genellikle zaman serisi verisi, yatay kesit veri ve panel veriler şeklinde sınıflandırılmaktadır. İstatistiksel araştırmalarda kullanılan bu yöntemler içerisinde panel veri tekniği belirli bir dönemde bireyler, hane halkları, firmalar gibi birimlere ilişkin yatay kesit gözlemlerin bir araya getirilmesi

şeklinde ifade edilmektedir (Wooldridge, 2015: 9; Tatoğlu, 2016: 2). Dolayısıyla, çalışmada incelenen Sahraaltı Afrika ülkelerinin 1998-2016 yılları arasındaki verileri panel verilere örnek olarak gösterilebilmektedir.

Çalışmada 1998-2016 dönemleri arasında 39 Sahraaltı Afrika ülkesinin yıllık verileri üzerinden demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak kullanılan kişi başına GSYH büyümesi (yıllık % - perGDP) değişkeni ekonomik büyümeyi temsil etmektedir. İlgili değişken Amerikan doları cinsinden 2010 yılı baz alınarak kullanılmıştır. Veri, Dünya Bankası (World Bank) tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergelerinden (World Development Indicators - WDI) elde edilmiştir.

Çalışmada demokrasi ölçümü için Freedom House endeksinden yararlanılmıştır. Kullanılan Freedom House demokrasi endeksi (DEM), politik haklar ve sivil özgürlükler endekslerinin aritmetik ortalamalarının hesaplanması suretiyle elde edilmiştir. Endeks, 1 ile 7 arasında değişen değerler almakta olup, 1 demokrasi düzeyi bakımından en iyi durumu temsil etmektedir. 7 ise demokrasi ölçümü için en kötü durumu belirtmektedir.

Araştırmada kullanılacak model çerçevesinde analizde yararlanılan bağımsız değişkenler tüketici fiyat endeksi ile ölçülen yıllık enflasyon oranı (INF), dış ticaret işlemleri (% GSYH - TRADE), kamu tüketim harcamaları (% GSYH - GS), nüfus artışı (yıllık % - POP) şeklinde belirlenmiştir. Belirtilen açıklayıcı değişkenler WDI veri tabanındaki bilgilerden elde edilmiştir. Çalışmanın örneklemini, 1998 ve 2016 yılları arasındaki dönemde verileri elde edilen 39 Sahraaltı Afrika ülkesi oluşturmaktadır. WDI veri tabanında Sahraaltı Afrika ülkeleri arasında gösterilen 48 ülke içerisinde 9 ülkenin belirtilen dönemler arasındaki bütün verilerine eksiksiz bir şekilde ulaşamadığından çalışmanın örneklemini 39 ülke ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin seçiminde, Rachdi ve Saidi (2015) (2008), Salahodjaev (2015) ve Narayan, Narayan ve Symth (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan göstergeler dikkate alınmıştır.

Araştırmada kullanılan model, Rachdi ve Saidi (2015) ve Salahodjaev (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan

modellerden esinlenerek oluşturulmuştur. Buna göre çalışmada kullanılmak üzere Eşitlik 1'deki model kurulmuştur.

$$GDP_{it} = \alpha_1 + \beta_1 LnGS_{it} + \beta_2 INF_{it} + \beta_3 LnTRADE_{it} + \beta_4 POP_{it} + \beta_5 LnDEM_{it} + \varepsilon_{1it} \quad (1)$$

$i=1, \dots, 39 \quad t=1998, \dots, 2016$

Ln, değişkenlerin doğal logaritmalarının kullanıldığını göstermektedir. perGDP, INF ve POP değişkenleri negatif değerler de aldığından doğal logaritmaları alınamamıştır. Modelde ε_{it} hata terimi olarak sunulmuştur. Tüm analizler Stata 14.0 istatistik paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın analizinde kullanılan panel veri tekniği kapsamında öncelikle havuzlanmış en küçük kareler, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinin tahmincileri arasında seçim yapabilmek için birim etkinin önemi F testi ile test edilmiştir. Sonrasında, tahminciler arasında bir seçim yapmak için Hausman testi uygulanmıştır. Daha sonra ise, tahmin edilen modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı problemlerinin olma ihtimaline karşı birtakım spesifikasyon testleri uygulanmıştır. Tahmin edilen modellerde değişen varyans problemi olup olmadığı Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) testleri, otokorelasyon sorunu olup olmadığı Bhargava, Franzni ve Narendranathan (1982) tarafından modifiye edilen Durbin Watson (DW) test istatistiği, Baltagi ve Wu (1999) tarafından geliştirilen LBI test istatistiği ve ayrıca Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange çarpanları (LM) test istatistiği yardımıyla araştırılmıştır. Ardından, birimler arası korelasyonun önemli olup olmadığı Friedman (1937) testi yardımıyla test edilmiştir. Öte yandan, modellerde çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığını belirlemek için bağımsız değişkenlere ait korelasyon matrisi ve varyans şişirme faktörleri (VIF) elde edilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır. Buna göre ekonomik büyümenin ölçüsü olarak kullanılan perGDP değişkeninin ortalama değeri 1.8772 şeklinde gerçekleşmiştir. Demokrasinin göstergesi olarak kullanılan DEM değişkeninin ortalama değeri ise 1.3826 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Açıklama	Ortalama	Standart Sapma
perGDP	Kişi başına düşen GSYH (yıllık % artış)	1.8772	5.6204
GS	Kamu harcamaları (% GSYH)	2.6318	0.4253
INF	Enflasyon oranı - yıllık tüketici fiyatları (%)	45.8401	897.9886
TRADE	Ticaret ((İhracat + İthalat) / GSYH)	4.2342	0.4861
POP	Nüfus artış oranı (yıllık %)	2.6222	0.9257
DEM	Demokrasi endeksi	1.3826	0.4207

Panel veri analiz tekniğinde havuzlanmış en küçük kareler, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri olmak üzere üç farklı model tahmini yapılmaktadır. Tüm birimler için ortak bir sabit terimin varsayıldığı havuzlanmış en küçük kareler tahmininde sabit terim Eşitlik 2'de görüldüğü gibi birimden birime sabit kalmaktadır (Tatoğlu, 2016: 40).

$$\alpha_{it} = \alpha$$

(2)

Sabit etkiler tahmininde birim etkinin varlığı önemli olmakla beraber her bir yatay kesit için farklı sabit terimin olduğu varsayılmakta (Eşitlik 3), tesadüfi etkiler tahmininde ise birim etkinin önemli olduğu varsayılarak sabit terim bir raslantı değişkeni olarak tanımlanmaktadır ve sabit terim Eşitlik 4'deki gibi gösterilmektedir.

$$\alpha_{it} = \alpha_i, E(\alpha_i \varepsilon_{it}) \neq 0$$

(3)

$$\alpha_{it} = \alpha + u_i, E(u_i \varepsilon_{it}) = 0$$

(4)

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular Tablo 3 yardımıyla aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 3. perGDP Modelinin Tahmin Sonuçları

perGDP	Tahmin Sonuçları
--------	------------------

Birim etkinin testi	
F _{38, 697}	2.86 (0.000)
Hausman testi	
χ^2_5	9.79 (0.0814)
Değişen varyans testi	
W ₀	5.0387 (0.000)
W ₅₀	4.3852 (0.000)
W ₁₀	4.7914 (0.000)
Otokorelasyon testi	
Modifiye DW	1.5772
Balagı-Wu LBI	1.6995
ALM	45.83 (0.000)
Bileşik LM	66.35 (0.000)
Yatay kesit bağımlılığının testi	
Friedman istatistiği	38.2960 (0.4560)

*: .10, **: .05 ve ***: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır. Parantez içinde P değerleri verilmiştir.

Tablo 3 'den de görüldüğü üzere tahminciler arasında seçim yapabilmek için birim etkinin önemi çalışmada F testi ile test edilmiştir. F testinde $H_0: \alpha_{it} = \alpha$ yokluk hipotezi $H_A: \alpha_{it} = \alpha_i$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir (Bölük ve Mert, 2014). Bu testin sonuçlarına göre; perGDP modeli için $F_{38,697}=2.86$ ve $P=0.000$ değerleri elde edilmiştir. Modelde $P<0.01$ olduğundan yokluk hipotezi reddedilmiş ve birim etkinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylelikle tahmin edilen modeller için havuzlanmış en küçük kareler tahmincisinin uygun olmadığına karar verilmiştir.

Çalışmada sabit ya da tesadüfi etkiler tahmincileri arasında bir seçim yapmak için Hausman testinden yararlanılmıştır. Hausman testi sonuçlarına göre perGDP modeli için $\chi^2_5 = 9.79$ ve $P=0.0814$ değerleri elde edilmiştir. Bu durumda, $P>0.01$ olduğundan tesadüfi etkiler

tahmincisinin sabit etkiler tahmincisine göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece araştırma modeli tesadüfi etkiler tahmincisi yardımıyla tahmin edilmiştir.

Tahmin edilen modellerde değişen varyans (heteroskedasite) problemi olup olmadığı Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) istatistiklerine (W_0 , W_{50} ve W_{10}) göre karar verilmiştir. "Birim varyansları eşittir" şeklinde kurulan yokluk hipotezi istatistiğe göre incelenen model için reddedilmiştir. Böylece tahmin edilen modelde değişen varyans problemi olduğu anlaşılmıştır.

Tesadüfi etkiler tahmincisi ile tahmin edilen modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı Bhargava, Franzni ve Narendranathan (1982) tarafından modifiye edilen DW istatistiğinden, Baltagi ve Wu (1999) tarafından geliştirilen LBI istatistiğinden ve ayrıca Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange çarpanları testleri yardımıyla araştırılmıştır. Modifiye edilmiş DW ve LBI istatistikleri modelde 2'den küçük olduğundan otokorelasyonun varlığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ALM ve bileşik (joint) LM testlerinde perGDP modeli için P değeri 0.01'den küçük olduğundan otokorelasyonun olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuçlardan modelde otokorelasyon sorunu olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığının önemli olup olmadığı Friedman (1937) testi yardımıyla test edilmiştir. Tablo 3'e göre incelenen model için $P > 0.10$ olduğundan birimler arası korelasyonun olmadığı anlaşılmıştır.

Ekonometrik modellerde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olup olmadığının tespitinde Varyans Şişirme Faktörleri (VIF) kullanılmaktadır. Literatürde, VIF için kritik değer olarak genellikle "5" kabul edilmektedir ve VIF değerlerinin "5" ve üzerinde olması modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğunu göstermektedir. Bu değer "10"un üzerinde çıkması ise modelde önemli ölçüde çoklu doğrusallık bulunduğunu anlatmaktadır (Roso, Schenkel, Miller ve Schaeffer, 2005: 1789-1790).

Tablo 4. Korelasyon Matrisi ve VIF

	lnGS	INF	lnTRADE	lnPOP	lnDEM	VIF
GS	1.000					1.18
INF	0.1408	1.000				1.03
TRADE	-	-	1.000			1.07
	0.1966	0.0428				

POP	0.1342	0.0849	0.0618	1.000	1.17
DEM	0.2160	- 0.0390	0.0449	- 0.2950	1.000 1.20

Modelde çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığını belirlemek için bağımsız değişkenlere ait korelasyon matrisi ve varyans şişirme faktörleri Tablo 4'deki gibi elde edilmiştir. Her ne kadar korelasyon matrisinde -0.2950 ve 0.2160 gibi yüksek korelasyon katsayıları elde edilmişse de VIF değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğundan modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığına karar verilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu dışında bir problem olmadığı görülmektedir. Değişen varyansın varlığı altında dirençli standart hatalar Huber (1967), Eicker (1967) ve White (1980) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra hem değişen varyans hem de otokorelasyonun varlığında Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından tutarlı tahminler yapan dirençli (robust) standart hatalar geliştirilmiştir. Araştırma modeli olan perGDP modelinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olduğundan bahsedilen dirençli (robust) standart hatalar ile tesadüfi etkiler tahmincileri elde edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Robust Tahminci Sonuçları

$\text{perGDP}_{it} = \alpha_1 + \beta_1 \text{LnGS}_{it} + \beta_2 \text{INF}_{it} + \beta_3 \text{LnTRADE}_{it} + \beta_4 \text{POP}_{it} + \beta_5 \text{LnDEM}_{it} + \varepsilon_{1it}$				
Wald chi2(5) : 160.15			Gözlem Sayısı : 741	
Prob > chi2 : 0.000			Grup Sayısı : 39	
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Robust Standart Hatalar	Z Değeri	Olasılık
GS	-1.5749	1.9862	-0.79	0.428
INF	-0.0003**	0.0001	-2.17	0.030
TRADE	2.9554*	1.6900	1.75	0.080
POP	1.3635**	0.6503	2.10	0.036
DEM	- 2.2811***	0.8467	-2.69	0.007
Sabit	-6.8987*	4.0933	-1.69	0.092

R ² : Gruplar arası = 0.1377
Bağımlı Değişken: perGDP

*: .10, **: .05 ve ***: .01 yanılma düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'e göre tahmin edilen perGDP modeli istatistiksel olarak anlamlı bir model olarak karşımıza çıkmaktadır (Wald $\chi^2_5 = 160.15$, $P=0.000<0.01$). Sonuçlara göre; enflasyon oranının kişi başına düşen GSYH üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (katsayı=-0.0003, $P=0.030<0.05$). Dış ticaret işlemleri oranının ise kişi başına düşen GSYH üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (katsayı=2.9554, $P=0.080<0.10$). Nüfus artış oranının bağımlı değişken üzerindeki etkisinin de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir (katsayı=1.3635, $P=0.036<0.05$). Modelde, DEM değişkeni ile ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (katsayı=-2.2811, $P=0.007<0.01$). Kamu harcamalarının ise bağımlı değişken üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (GS değişkeni için $P>0.10$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda yapılan akademik çalışmalar giderek artmakla birlikte bu çalışmaların kesin ve genelleştirilecek bulguları bulunmamaktadır. Bu çalışmada, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı araştırılarak demokrasinin ekonomik büyümeyi ne derece teşvik ettiği ya da etmediği sorusuna cevap vermeye çalışılmaktadır. 1998-2016 dönemlerine ilişkin 39 Sahraaltı Afrika ülkesinin yıllık verileri üzerinden panel veri analiz tekniğini kullanılarak demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır.

Çalışmadan çıkan sonuca göre demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yapılan demokrasi ölçümleri için negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, çalışmada demokrasiyi geliştirmekte olan ülkeler açısından adeta bir lüks gibi gören çatışma yaklaşımını geçerli kılmaktadır. Acemoğlu ve Robinson'a göre (2014) ülkelerin sahip oldukları kurumlar ekonomik performans üzerinde belirleyici unsurlar olabilmektedir. Dolayısıyla ekonomilerin sahip olduğu kurumlar ve bu kurumların güçlendirilmesi üzerinde önemle durulması gereken noktayı oluşturmaktadır. Birçok ülke, kurumlarında hesap verebilirliği yükseltmek, temel hak ve özgürlükler ile hukukun üstünlüğünü esas kılmak ve birtakım yolsuzlukları azaltmak için

çabalamaktadır. Dolayısıyla, demokrasi bu kapsamda çeşitli politikalar oluşturmada ve bu politikaları hayata geçirmede etkili sonuçlar doğurabilmektedir. Elbette ki bu durumun ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sunması da beklenmektedir. Ancak, çalışmamız neticesinde elde edilen bulgular Sahraaltı Afrika ülkeleri açısından demokratik uygulamaların iktisadi büyümeyi teşvik ettiğini ne yazık ki göstermemektedir.

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular literatürdeki Olk (2003), Drury vd. (2006), Ghosh ve Gregoriou (2009), Narayan vd. (2011) ve Ray ve Ray (2011) ile örneklem boyutu ve sonuçları açısından farklılıklar taşımaktadır. Bu çalışmalardan Olk (2003) ve Drury vd. (2006) demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin bulunmadığını, diğer çalışmalar ise demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışmamız Türkiye’de yapılan çalışmalardan Başkaya ve Manan (2009), Hayaloğlu (2015) ve Şahin (2017) ile uygulanan yöntem açısından benzer olmasına rağmen elde edilen sonuçlar açısından farklılık sergilemektedir. İlk çalışmada büyüme üzerinde herhangi bir etkiden söz etmemekte geri kalan iki çalışmada da pozitif yönlü bir etkinin varlığından bahsedilmektedir. Diğer yandan çalışmamız, sonuçları yönünden yurtdışı literatürdeki Tavares ve Wacziarg (2001), Persson ve Tabellini (2006), Rachdi ve Saidi (2015) ile, yurtiçi literatürdeki Acaravci ve Erdoğan (2015) ve Erkuş ve Karamelikli (2016) ile de benzerlikler taşımaktadır. Söz konusu çalışmalarda elde edilen bulgular değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur.

Yay (2002)’e göre, Almanya, İspanya, İtalya, Japonya gibi günümüz gelişmiş ülkelerinin başlangıçta ekonomik büyümeyi antidemokratik yönetimler altında sağlayıp, sonrasında demokratikleşme sürecini yaşadıkları belirtilmektedir. Ortaya çıkan çalışma sonuçları bu antidemokratik sürecin Sahraaltı Afrika ülkeleri açısından da büyümeyi teşvik ettiğini göstermektedir. Sahraaltı Afrika ülkelerinin yapısal sorunları, demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan çatışmalar ile siyasi, hukuki ve askeri mekanizmaların toplumsal refahtan ziyade belli bir zümrenin ve/veya baskı gruplarının çıkarına yönelik hareket etmesi demokrasi girişimlerinin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini vurgulayabilmektedir. Bugün hâlâ bölgede yaşanan iç savaşlar ve silahlı çatışmalar, şiddet yanlısı radikal dini unsurlar, uygun yöneticilerin yokluğu, kötü devlet yönetimi, doğal zenginlikler üzerindeki uluslararası paylaşım sorunu, ebola, aids vb. salgın hastalıklar ve yolsuzluğun yayılmasıyla ilişkili birtakım sorunlar demokratik uygulamaların bu ülkelerde önüne geçmektedir. Fakat, çalışmadan çıkan sonuçlara göre bu

durum incelenen ülkeler açısından ekonomik büyüme önünde engel şeklinde yorumlanamamaktadır.

Bu çalışmanın literatüre temel katkısı, ampirik analizlerde demokrasinin Sahraaltı Afrika ülkelerinin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisinin incelenmesi açısından dikkate alınmasıdır. Çalışmanın, yapılan literatür taraması neticesinde ulaşılabilecek en güncel veriler üzerinden gerçekleştirilen bir araştırma konusu olması ve özellikle Sahraaltı Afrika bölgesinde bu konuda panel veri analizi ile yapılmış çok sayıda çalışmaya rastlanılmaması dolayısıyla çalışmadan bu alandaki boşluğu doldurması yönünde katkı sunması beklenmektedir.

Araştırma konusu kapsamında yapılacak diğer çalışmalarda okullaşma oranı, kadın istihdam gücü, beşeri sermaye, sivil özgürlükler, eğitim ve sağlık harcamalarının milli gelirdeki payı gibi farklı değişkenlere odaklanılmasının demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin daha sağlıklı analiz edilebilmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Öte yandan, negatif yönlü bir etkinin varlığı Sahraaltı Afrika ülkelerinde demokrasinin dışlanması gerektiği yönünde bir algı yaratmalı mı sorusunun önemini daha da artırmaktadır. Böyle bir durumda konuya büyüme çerçevesinden değil de kalkınma çerçevesinden bakılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrams, B., A. & Lewis K., A. (1993). Cultural and Institutional Determinants of Economic Growth: A Cross-Section Analysis. *Public Choice*, 83, 273-289.
- Acaravcı, A. ve Erdoğan, S. (2015). Türkiye’de Demokrasi, Reel Gelir ve Dışa Açıklık Arasındaki Uzun Dönemli ve Nedensel İlişkiler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (31): 358-370.
- Acemoğlu, D. & Robinson, J. A. (2014). *Ulusların Düşüşü*, F. R. Velioğlu (Çev.), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık
- Alesina, A. & Rodrik, D. (1991). Distributive Politics and Economic Growth. National Bureau of Economic Research Working Paper Series, No.3668.
- Arellano, M.. (1987). Computing robust standart errors for within groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434.

- Baltagi B., H. & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15, 814-823.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2009). Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Bhargava, A., Franzni, L. & Narendranathan, W. (1982), Serial correlation and fixed effect models. *the Review of Economic Studies*, 49, 533-549.
- Bölük, G. ve Mert, M. (2014). Fossil & renewable energy consumption, GHGs (greenhouse gases) and economic growth: evidence from a panel of EU (European Union) countries. *Energy*, 74, 439-446.
- Breusch, T.& Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Brown, M., B. & Forsythe, A., B. (1974). The small sample behavior of some statistics which test the equality of several means. *Technometrics*, 16, 126-132.
- De Haan, J. & Siermann, C., L., J. (1995). New Evidence on the Relationship Between Democracy and Economic Growth. *Public Choice*, 86, 175-198.
- Doğan, A. (2005). Demokrasi ve Ekonomik Gelişme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 1-19.
- Dollar, D. & Kraay, A. (2003). Institutions, Trade and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 50, 133-162.
- Drury, A., C., Krieckhaus, J., & Lusztig, M. (2006). Corruption, democracy, and economic growth. *International Political Science Review*, 27 (2), 121-136.
- Dünya Bankası. (1989). *From crisis to sustainable growth - sub Saharan Africa: a long-term perspective study*. Washington, DC: The World Bank.
- Dünya Bankası. (1992). *Governance and development*. Washington, DC: The World Bank.

- Dünya Bankası. (1994). *Governance - the World Bank's experience. Development in practice*. Washington, D.C: The World Bank.
- Dünya Bankası. *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org / data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, (Erişim Tarihi: 15.02.2018).
- Eicker, F. (1967). Limit theorems for regressions with unequal and dependent errors, in *Proceedings of the fifth Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, Ed, Lecam L. and Neyman J., 59-82. Berkeley: University of California Press.
- Erdoğan, M., M. (2009). Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu. *Toplum ve Demokrasi*, 3 (6-7), Mayıs-Aralık, s. 1-40.
- Erkuş, S. ve Karamelikli, H. (2016). Türkiye’de Demokrasi ve İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli İlişki. https://www.researchgate.net/ profile/ Sefa_... (Erişim Tarihi: 08.03.2018).
- Freedom House, *Demokrasi Endeksi*, <https://freedomhouse.org/report-types/ freedom-world>, Erişim Tarihi: (15.02.2018).
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 32, 675-701.
- Froot, K., A. (1989). Consistent covariance matrix estimation eith cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24, 333-355.
- Ghosh, S., & Gregoriou, A. (2009). Is Democracy Beneficial for Growth in Countries with Low Ethnic Diversity?, *Economics and Finance Working Paper Series*, Working Paper No. 09-08.
- Hayaloğlu, P. (2015). MINT Ülkelerinde Demokrasi Ekonomik Büyümeyle Nasıl Etkilemektedir?. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilikler Dergisi*, 1(1): 17-29.
- Helliwell, J., F. (1992). Empirical linkages between democracy and economic growth, *Cambridge: National Bureau of Economic Research. NBER Working Paper 4066*.
- Huber, P., J. (1967). The behavior of maximum likelihood estimates under non standart conditions, in *Proceedings of the fifth Berkeley Symposium in Mathematical Statistics and Probability*, 1, 221-233. Berkeley, Ca: University of California Press.

- Kurzman, C., Werum, R., & Burkhart, R., E. (2002). Democracy's effect on economic growth: A pooled time-series analysis, 1951–1980. *Studies in Comparative International Development*, 37(1), 3–33.
- Leblang, D., A. (1996). Property Rights, Democracy and Growth. *Political Research Quarterly*, 49, 5- 26.
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances in Olkin I., Ghurye G., Hoefding W., Madow W. G. and Mann H. B. (eds.), *Contributions to Probability and Statistics*: Stanford, California: Stanford University Press, 278-292.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(01), 69-105.
- Narayan, P., Narayan, S., & Smyth, R. (2011). Does Democracy Facilitate Economic Growth or Does Economic Growth Facilitate Democracy? An Empirical Study of Sub-Saharan Africa. *Economic Modelling*, 28, 900-910.
- Olk, S. (2003). The Relationship Between Economic And Democracy In Africa: A Quantitative And Qualitive Perspective. https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb3/POL/Studium/Ausgewaehlte_Abschlussarbeiten/olk.pdf (Erişim Tarihi: 08.03.2018).
- Persson, T., & Tabellini, G. (2006). Democracy and Development: The Devil in The Details. *National Bureau of Economic Research*, No.11993.
- Rachdi, H., & Saidi, H. (2015). Democracy and Economic Growth: Evidence in MENA Countries. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 191, 616- 621.
- Ray, S., & Ray, I., A. (2011). Regional Analysis on the Relationship Between Economic Growth and Democracy: Evidence from India. *Afro Asian Journal of Social Sciences*, 2(2), 1-24.
- Rodrik, D. (2000a). Institutions for High Quality Growth: What They are and How to Acquire Them, *National Bureau of Economic Research*, Working Paper 7540.
- Rodrik, D. (2000b). *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, (Çev, Sultan Gül), Sabah Kitapları, İstanbul.

- Rogers, W., H. (1993). Regression standart errors in clustered samples, *Stata Technical Bulletin 13: 19-23. in Stata Technical Bulletin Reprints*, 3, 88-94, College Station, Tx: Stata Press.
- Roso, V., M., Schenkel, F., S., Miller, S., P., & Schaeffer, L. R. (2005). Estimation of genetic effects in the presence of multicollinearity in multibreed beef cattle evaluation. *American Society of Animal Science*, 83, 1788-1800.
- Salahodjaev, R. (2015). Democracy and economic growth: The role of intelligence in cross-country regressions. *Intelligence*, 50: 228-234.
- Şahin, D. (2017). Geçiş Ekonomilerinde Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 45-47.
- Tavares, J., & Wacziarg, R. (2001). How democracy affects growth. *European Economic Review*, 45 (8): 1341–1378.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi* (3. baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- White, H. (1980) A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48, 817-838.
- Wooldridge, J., M. (2015). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (6th ed.). USA: Cengage Learning.
- Yay, G. G. (2002). İktisadi Gelişme ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Bir Sınama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1): 27-54.